

Χρόνος και Πολιτισμός

Ευάγγελος Β. Τσακνάκης

Φοιτητική Εργασία (ΕΛΠ1080, ΑΠΚΥ)
Δολίχη, 11-2009

Περιεχόμενα:

Εισαγωγή

Η έννοια του πολιτισμού και η σχέση της με την έννοια του χρόνου

1. Η θεώρηση του F. Braudel
2. Η θεώρηση του R. Williams
3. Ομοιότητες και διαφορές
4. Η έννοια «ελληνικός πολιτισμός» και η σχέση της με την έννοια του χρόνου

Επίλογος

Βιβλιογραφία

Εισαγωγή

Ο πολιτισμός και ο χρόνος είναι δύο έννοιες που συνδέονται μεταξύ τους. Ο Fernand Braudel ορίζει τη σχέση τους με την έννοια *δομές των πολιτισμών*, που έχει διατυπώσει, ενώ ο Raymond Williams με τις έννοιες *δομή της αίσθησης* και *επιλεκτική παράδοση*. Παρόλο που εντοπίζονται κοινά στοιχεία στις θεωρήσεις που διατυπώνουν, ωστόσο, ο κάθε ένας αντιλαμβάνεται διαφορετικά τη σημασία του χρόνου για τον πολιτισμό. Ξεκινώντας, θα αναφερθούμε στις θέσεις τους, θα αναδείξουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές και τέλος, θα παρουσιάσουμε τη σχέση της έννοιας του ελληνικού πολιτισμού με την έννοια του χρόνου, όπως την αντιλαμβανόμαστε μέσα από το πρίσμα των θεωρήσεων των δύο επιστημόνων.

Η έννοια του πολιτισμού και η σχέση της με την έννοια του χρόνου

1. Η θεώρηση του F. Braudel

Κατά τον F. Braudel, ο πολιτισμός περιλαμβάνει τα υλικά και πνευματικά επιτεύγματα.¹ Όταν πρόκειται να μελετήσουμε την ιστορία των πολιτισμών, πρέπει απαραίτητα να κινηθούμε στα τρία επίπεδα, κατά τα οποία διαιρείται ο χρόνος: ο *γρήγορος χρόνος* των γεγονότων, ο *ενδιάμεσος χρόνος* των περιόδων και ο *βραδύς χρόνος*, ο οποίος έχει μακρά διάρκεια. Για να κατανοήσουμε τον πολιτισμό πρέπει να μελετήσουμε τις *δομές των πολιτισμών* που διακρίνονται στον

1 Braudel (2007), σσ. 54-55

βραδύ χρόνο, οι μεταβολές των οποίων συντελούνται σε μεγάλα χρονικά διαστήματα.²

Οι *δομές* αυτές, που συνθέτουν τους πολιτισμούς, είναι η *γεωγραφία*, η *κοινωνία*, η *οικονομία* και η *συλλογική νοοτροπία*. Έτσι, στη διαμόρφωση του πολιτισμού συμβάλλει το περιβάλλον. Για παράδειγμα η διαμόρφωση των ποτάμιων πολιτισμών του Νείλου οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη γεωγραφία.³ Η κοινωνία συνδέεται με τον πολιτισμό, αφού σύμφωνα με τον F. Braudel ο πολιτισμός, που διακρίνεται στη μεγάλη διάρκεια του χρόνου, περιλαμβάνει διαφορετικές κοινωνίες σε κάθε εποχή. Έτσι, σε μία βιομηχανικά αναπτυγμένη κοινωνία θα ανθίσει ανάλογα και ο πολιτισμός της, σε αντίθεση με τον πολιτισμό μίας πρωτόγονης κοινωνίας.⁴ Το ίδιο θα συμβεί και σε μια εύρωστη οικονομικά χώρα, παρά σε μία οικονομικά αδύνατη, όταν ο άνθρωπος, για παράδειγμα, εξασφαλίζοντας τα προς το ζην, θα μπορεί να στραφεί και προς τις τέχνες.⁵ Τέλος, η ψυχολογία, δηλαδή η κοινή νοοτροπία, συμβάλλει στη διαμόρφωση του πολιτισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι επιλογές, οι προκαταλήψεις και η τάση μιας κοινωνίας που απορρέουν και από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του λαού.⁶

Οι *δομές*, κατά συνέπεια, που είναι αλληλοεξαρτώμενες και άρρηκτα συνυφασμένες με τον πολιτισμό, πρέπει να μελετηθούν σε συνδυασμό με την επιστήμη της ιστορίας,⁷ ώστε να γίνει αντιληπτή η ιστορική συνέχεια του σημερινού πολιτισμού ενός τόπου. Επιπλέον, για να μην επηρεαστούν αυτές οι θεμελιώδεις *δομές*, τα πολιτισμικά στοιχεία που ανταλλάσσουν συνεχώς μεταξύ τους οι πολιτισμοί, επιλέγεται πάντα αν θα γίνονται δεκτά ή αν θα απορρίπτονται. Λόγω των επιλογών αυτών, ένας πολιτισμός μεταβάλλεται σε μεγάλα χρονικά διαστήματα και φαίνεται διαφορετικός από τις παρελθούσες μορφές του.⁸ Εντοπίζοντας αυτές τις μεταβολές και παραμερίζοντας τα μικρά γεγονότα, αντιλαμβανόμαστε τον πολιτισμό.⁹

2. Η θεώρηση του R. Williams

Η ιστορία της κουλτούρας, για τον R. Williams, που οικοδομείται αργά, είναι η μελέτη όλων εκείνων των στοιχείων που αποτελούν ένα τρόπο ζωής και εντοπίζονται στους τρεις ορισμούς της κουλτούρας, που κατά καιρούς, έχουν διατυπωθεί, ενώ τα στοιχεία κάθε ορισμού αντανακλώνται στα στοιχεία των άλλων.

2 Ο.π. σσ. 46-47

3 Ο.π. σσ. 60-68

4 Ο.π. σσ. 68-72

5 Ο.π. σσ. 72-76

6 Ο.π. σσ. 76-78

7 Ο.π. σσ. 60,83

8 Ο.π. σσ. 85,87

9 Ο.π. σσ. 91,94

Η κουλτούρα, λοιπόν, θεωρείται: α) σαν μια διαδικασία τελειοποίησης με κριτήριο καθολικών αξιών, *εξιδανικευτικός ορισμός*, β) ως ένα σύνολο πνευματικών προϊόντων, στα οποία καταγράφονται η εμπειρία και η ανθρώπινη σκέψη, *περιγραφικός ορισμός* και γ) ως ένας ορισμένος τρόπος ζωής, που εκφράζει συγκεκριμένα νοήματα και αξίες, με την τέχνη, τη μάθηση, τους θεσμούς και την καθημερινή συμπεριφορά, *κοινωνικός ορισμός*.

Κατά τη μελέτη ενός έργου τέχνης, για να εντοπίσουμε την κουλτούρα στην πορεία του χρόνου, πρέπει να ανασύρουμε όλα τα προαναφερόμενα στοιχεία και να τα μελετήσουμε χωρίς προτεραιότητα, ώστε να αντιληφθούμε την ιδιαίτερη αίσθηση της ζωής, που είχαν οι άνθρωποι εκείνου του περιβάλλοντος, στο συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Την ιδιαίτερη αυτή αίσθηση, που ο R. Williams ονομάζει *δομή της αίσθησης*, εμείς, ως μελετητές μιας παρελθούσας περιόδου, δεν μπορούμε να την έχουμε στο ακέραιο και διαφέρει από γενιά σε γενιά αν και διαιωνίζεται το ίδιο πολιτισμικό μοντέλο.¹⁰

Η *δομή της αίσθησης*, δηλαδή η ιδιαίτερη αίσθηση της ζωής κάθε εποχής, συνδέεται με τις κάθε είδους κουλτούρες που έχουν καταγραφεί από τις νεότερες γενιές, μέσω της *επιλεκτικής παράδοσης*, που είναι μία έννοια την οποία χρησιμοποιεί ο Williams για το σκοπό αυτό.¹¹ Μέσω αυτής, οι νεότερες γενιές επιλέγουν ποια στοιχεία θα κρατήσουν και ποια θα απορρίψουν. Οπότε, στην αίσθηση που έχουν οι άνθρωποι για την κουλτούρα τους, συμβάλλει σημαντικά η επιλεκτική παράδοση, η οποία χρησιμοποιήθηκε από τις νεότερες εποχές για να συνθέσουν την εικόνα του πολιτισμού τους. Η επιλεκτική παράδοση, λοιπόν, μπορεί να απορρίψει αξιόλογα στοιχεία της βιωμένης κουλτούρας, ενώ στην καταγραφή της κουλτούρας μιας εποχής μπορεί να προσθέσει και στοιχεία που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα.¹²

3. Ομοιότητες και διαφορές

Οι δύο επιστήμονες αποπειρώνται να προσεγγίσουν τη σχέση της έννοιας του πολιτισμού με την έννοια του χρόνου. Ωστόσο, ο πρώτος επιχειρεί να εξηγήσει το σημερινό πολιτισμό, βάσει των *δομών των πολιτισμών* που εντοπίζονται στη μακρά διάρκεια του χρόνου, ενώ ο δεύτερος, με τη *δομή της αίσθησης*, επιχειρεί να εντοπίσει τις παρελθούσες μορφές του πολιτισμού με αφετηρία το παρόν.

Ο F. Braudel χρησιμοποιεί τη λέξη “πολιτισμός”, ενώ ο R. Williams τη λέξη “κουλτούρα” και δεδομένου ότι η λέξη “πολιτισμός” έχει το προβάδισμα έναντι της λέξης

“κουλτούρα” στη Γαλλία και στην Αγγλία, απ’ όπου κατάγονται οι δύο επιστήμονες αντίστοιχα, διαπιστώνουμε ότι αντιλαμβάνονται διαφορετικά τον πολιτισμό. Για τον F. Braudel είναι τα υλικά και πνευματικά επιτεύγματα του ανθρώπου, ενώ για τον R. Williams ο πολιτισμός είναι ο τρόπος ζωής που παράγεται από την κουλτούρα και προϋποθέτει περισσότερο στοιχεία.

Ο πρώτος διακρίνει στον πολιτισμό τον πληθυντικό αριθμό και θεωρεί πως οι πολιτισμοί είναι αποτέλεσμα της γεωγραφίας, της κοινωνίας, της οικονομίας και της ψυχολογίας, οι αλλαγές των οποίων γίνονται αργά και εντοπίζονται στο βραδύ χρόνο. Ο R. Williams θεωρεί μεν ότι η κουλτούρα μεταβάλλεται αργά, αλλά είναι αποτέλεσμα της *επιλεκτικής παράδοσης*, μέσω της οποίας γίνεται επιλογή ή απόρριψη των στοιχείων της βιωμένης κουλτούρας σε εποχές του παρελθόντος για να καταγραφεί η κουλτούρα από τις νεότερες εποχές, ενώ μπορεί να χρησιμοποιηθούν και στοιχεία τα οποία μπορεί να είναι αναληθή.

Αν και οι δύο αναφέρονται στην επιλογή πολιτισμικών στοιχείων, ο F. Braudel αναφέρεται στα στοιχεία που ανταλλάσσουν συνεχώς οι πολιτισμοί μεταξύ τους, τα οποία όμως επιλέγονται ή απορρίπτονται, προκειμένου να διαφυλαχθούν ανεπηρέαστες, ως ένα βαθμό, οι θεμελιώδεις δομές των πολιτισμών. Ο δεύτερος θεωρεί ότι κάποια στοιχεία της μοναδικής αίσθησης για τη ζωή μιας βιωμένης κουλτούρας, μέσω της επιλεκτικής παράδοσης μπορεί να απορριφθούν ή να επιλεχθούν και αναφέρεται σε στοιχεία ενός πολιτισμού που μεταφέρονται από γενιά σε γενιά.

Οι πολιτισμοί, και για τους δύο, διαφέρουν από εποχή σε εποχή, αφού, κατά το F. Braudel, οι μεταβολές συντελούνται βάσει των προαναφερόμενων επιλογών, που δεν θίγουν τις *δομές των πολιτισμών* και κατά τον R. Williams, με τη *δομή της αίσθησης*, μπορούμε να προσεγγίσουμε την μοναδική και διαφορετική αίσθηση της ζωής -και του πολιτισμού κατά συνέπεια- σε κάθε τόπο και χρόνο, που είναι αποτέλεσμα της *επιλεκτικής παράδοσης*, κατά την οποία συντελείται η διαδικασία επιλογής, απόρριψης ή επιπόνησης νέων στοιχείων ενός πολιτισμού σε κάθε εποχή.

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι οι δύο επιστήμονες ορίζουν διαφορετικά την εξέλιξη των πολιτισμών μέσα στο χρόνο και ο κάθε ένας αναφέρεται σε στοιχεία που ο άλλος αγνοεί.

4. Η έννοια «ελληνικός πολιτισμός» και η σχέση της με την έννοια του χρόνου

Ο όρος “πολιτισμός” εισήχθη από τον Αδαμάντιο Κοραή το 1804, προκειμένου να αποδώσει στα

¹⁰ Williams (1993), σσ. 137-147

¹¹ Ο.π. σ. 148

¹² Ο.π. σ. 151

ελληνικά τον γαλλικό όρο “civilization”.¹³ Όταν αναφερόμαστε στον ελληνικό πολιτισμό, ασφαλώς εννοούμε το σύνολο των υλικών και πνευματικών επιτευγμάτων περιλαμβάνοντας και το βαθμό ανάπτυξης τους, ενώ εννοούμε και γενικά τον τρόπο ζωής.¹⁴

Η διαμόρφωση του ελληνικού πολιτισμού, αναμφιβόλως, οφείλεται στη γεωγραφική θέση της Ελλάδας, δεδομένου ότι ο ελλαδικός χώρος βρίσκεται στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων και από την αρχαιότητα κυριαρχούσε στη Μεσόγειο. Με τη γεωγραφία συνδέεται και η διαμόρφωση του τοπικού πολιτισμού κάθε περιοχής της Ελλάδας, όπως, για παράδειγμα, οι παραθαλάσσιες περιοχές που περιλαμβάνουν διαφορετικά ήθη και έθιμα από τις ορεινές.

Η οικονομία, όπως σε κάθε πολιτισμό, συνετέλεσε στην διαμόρφωση και του ελληνικού πολιτισμού. Λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου, του τουρισμού αλλά και του αγροτικού τομέα, παράγοντες που οφείλονται και στην γεωγραφία, η Ελλάδα, η οποία αποτελεί ένα μικρό βαλκανικό κράτος, κατάφερε να αναπτυχθεί περισσότερο από τα υπόλοιπα Βαλκάνια. Διατήρησε, ωστόσο, τον ανατολίτικο χαρακτήρα, τον οποίο, στα πλαίσια των πολιτισμικών δανείων, κληρονόμησε από το Βυζάντιο αλλά και τα τετρακόσια περίπου χρόνια τουρκοκρατίας, ενώ εξευρωπαϊστίστηκε ως ένα μεγάλο βαθμό ακολουθώντας την ανάπτυξη της ισχυρής δύσης.

Οι νέες πνευματικές και υλικές συνθήκες, ωστόσο, όπως διαμορφώνονται παγκοσμίως, συντελούν στη σημερινή μορφή της ελληνικής κοινωνίας, η οποία με τη σειρά της συμβάλει στη διαμόρφωση του πολιτισμού.

Στοιχείο της ελληνικής κοινωνίας αποτελεί και η επίσημη θρησκεία του ελληνικού κράτους, ο ορθόδοξος χριστιανισμός, ο οποίος συνέβαλε στη διαμόρφωση της ψυχολογίας -δηλαδή της κοινής νοοτροπίας- την οποία ο F. Braudel αναφέρει ως μία από τις *δομές των πολιτισμών*. Συμφωνούμε λοιπόν μαζί του, ως προς τις *δομές των πολιτισμών*, οι οποίες όπως εξελίχθηκαν και μεταβλήθηκαν στον βραδύ χρόνο, ήταν καθοριστικές στην εξέλιξη και του ελληνικού πολιτισμού. Δεν μπορούμε, όμως, να μη συμφωνήσουμε και με τον R. Williams, κατά τον οποίο, οι πολιτισμοί είναι αποτέλεσμα της *δομής της αίσθησης* και της *επιλεκτικής παράδοσης*.

Αντιλαμβανόμαστε ότι η ιδέα που έχουμε για τον πολιτισμό μας βασίζεται στην επιλογή αποδοχής, απόρριψης ή επινόησης στοιχείων του παρελθόντος, περιόδων δηλαδή, όπου οι άνθρωποι είχαν τη μοναδική αίσθηση της ζωής εκείνης της εποχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η σημασία του Μ.

Αλεξάνδρου για τους Έλληνες, που θεωρούμε ότι προήγαγε τον πολιτισμό στους βαρβάρους, αφού οι γενιές που ακολούθησαν δεν επέλεξαν την εικόνα ενός αιμοσταγούς κατακτητή με τους επεκτατικούς πολέμους και τις σφαγές που αυτοί συνεπάγονται. Για τους Τούρκους, ο Κεμάλ Ατατούρκ είναι εθνάρχης, αποτελεί σύμβολο ανδρείας και ο ανδριάντας του, στραμμένος επιδεικτικά προς τον ελλαδικό χώρο, δεσπάζει στη Σμύρνη της Μικράς Ασίας της Τουρκίας. Για εμάς δεν αποτελεί τίποτα περισσότερο από έναν εχθρό. Εμείς επίσης, ασπαστήκαμε τον χριστιανισμό με διαφορετικό τρόπο από τους χριστιανούς καθολικούς. Είναι φανερό πως και σ' αυτή την περίπτωση επιλέχθηκαν διαφορετικά στοιχεία από τις δύο πλευρές, τα οποία συμπεριλήφθηκαν στον πολιτισμό του κάθε λαού. Στο πλαίσιο της *επιλεκτικής παράδοσης*, ωστόσο, και της ανάγκης προφανώς ενός ενδόξου παρελθόντος, η γειτονική χώρα των Σκοπίων επιλέγει να προσθέσει στους προγόνους της, τους Μακεδόνες και τον Μέγα Αλέξανδρο.

Επίλογος

Η γεωγραφία, η οικονομία, η κοινωνία και η ψυχολογία, όπως μεταβλήθηκαν στα μεγάλα χρονικά διαστήματα, συμβάλουν στη σύνθεση των σημερινών πολιτισμών. Η σύνθεσή τους όμως είναι αποτέλεσμα και της αποδοχής, απόρριψης ή επινόησης διάφορων πολιτισμικών στοιχείων, μέσα στον ίδιο πολιτισμό ή μεταξύ περισσότερων, στο πλαίσιο πολιτισμικών δανείων. Έτσι και ο ελληνικός πολιτισμός, που περιλαμβάνει τα υλικά και πνευματικά επιτεύγματα, καθώς και το γενικό τρόπο ζωής, διαμορφώθηκε βάσει των δομών, που αναλύει ο F. Braudel, ενώ στη σύνθεσή του συνέβαλλε και η *επιλεκτική παράδοση*, που αναλύει ο R. Williams.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Braudel, F. 2007. *Γραμματική των Πολιτισμών*. μφρ. Άρ. Αλεξάκης. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Williams, R. 1994. *Κουλτούρα και Ιστορία*. μφρ. Β. Αποστολίδου. Αθήνα: ΓΝΩΣΗ

Μπαμπινιώτης, Γ. 2005. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας

¹³ Braudel (2007), σ. 53, σημ. 5.

¹⁴ Μπαμπινιώτης (2005), σ. 1441